

In deze rubriek komen onderzoekers aan het woord over participerende observatie. Zij doen verslag van hun eigen ervaringen en inzichten en volgen daarbij het spoor dat antropoloog Bronislaw Malinowski begin vorige eeuw uitzette. Geïnteresseerden kunnen contact opnemen met Frank van Gemert: f.vangemert@rechten.vu.nl.

Veilig veldwerk in een onveilige wijk

Onderzoek naar lynchen in een Latijns-Amerikaanse sloppenwijk

*Timo Peeters**

Op 23 juli 2007 wordt Hólger Morales betrapt bij een woninginbraak in Atucucho, een sloppenwijk in het noorden van Quito (Ecuador). Nadat de bewoners van het huis alarm hebben geslagen, schieten andere buurtbewoners hen te hulp. Morales, beschuldigd van meerdere diefstallen en berovingen in de wijk, wordt door een woedende menigte geschopt, geslagen en uiteindelijk in brand gestoken. Hij sterft ter plekke aan zijn verwondingen.

Lynchen is het onrechtmatig doden van een van misdaad verdachte persoon door een menigte. In de periode 2000-2010 werden drie mensen in Atucucho gelyncht. Hoewel de omvang van de lynchpartijen misschien klein lijkt, is de impact groot. Het lynchen in Atucucho is niet een opzichzelfstaand incident, maar onderdeel van een groter geheel aan maatregelen van collectieve eigenrichting (vigilantisme), zoals pogingen tot lynchen en het verbranden van huizen. In 2010 verichtte ik als student criminologie vier maanden veldwerk in Atucucho op zoek naar verklaringen voor de lynchpartijen in de wijk en de betekenis die wijkbewoners en de Ecuadoraanse samenleving hieraan geven (Peeters, 2012). In deze periode probeerde ik zo veel mogelijk te participeren in het dagelijks leven in Atucucho om zo inzicht te krijgen in bestaande en complexe machtsverhoudingen, conflicten en (onderlinge) relaties, en culturele betekenissen en praktijken te kunnen interpreteren en begrijpen. In dit artikel bespreek ik een aantal van de uitdagingen, moeilijkheden en beperkingen van het doen van veldwerk in een Latijns-Amerikaanse sloppenwijk.

Vriendschap met Soledad

‘Jouw onderzoek is interessant, maar erg gevaarlijk. Ze kunnen je vermoorden, je verbranden, ze gieten benzine over je heen en steken je met een lucifer in brand – dat maakt hun niks uit.’ Dit was de reactie van een Ecuadoraanse advo-

* Timo Peeters, MSc is als criminoloog verbonden aan het Willem Pompe Instituut van de Universiteit Utrecht. E-mail: peetr001@uu.nl.

caat nadat ik hem had uitgelegd wat ik in Quito kwam doen. Coy en Pöhler (2002: 356) spreken over een ‘psychosis-like fear of crime’ die heerst onder de Latijns-Amerikaanse bevolking. Hoewel deze angst soms wat overdreven is – niet alle wijken worden immers in gelijke mate geconfronteerd met de onveiligheid – is de dreiging nergens zo reëel als in de sloppenwijken. Atucucho is een van de armste en gewelddadigste wijken van Quito en mijn veldwerk vereiste om deze reden voorzichtigheid en de nodige voorzorgsmaatregelen.

De eerste grote uitdaging betrof het krijgen van ‘toegang’ tot de wijk. Van verschillende kanten werd mij afgeraden om naar de wijk te gaan. Een niet in Atucucho gestationeerde agent uit Quito vertelde dat er in de wijk een soort maffiaoorlog heerste tussen twee partijen die naar de macht streefden in de wijk en daarbij over en weer dodelijke slachtoffers maakten. Het was volgens de agent levensgevaarlijk om naar de wijk te gaan, zelfs wanneer je daar vrienden had. Ook de chauffeurs van de reguliere taxi’s van Quito waren, na een aantal incidenten, normaliter niet bereid om naar de wijk te rijden. Hoewel het hier informatie betrof van bronnen ‘buiten’ Atucucho en het soms moeilijk te bepalen was of het ging om indianenverhalen, kreeg ik eenzelfde soort verhalen en waarschuwingen te horen van mensen ‘binnen’ Atucucho. Een in Atucucho werkzame politieagente waarschuwde me, toen ik alleen verscheen op een afspraak met haar in de wijk, dat ik niet meer alleen in de wijk moest rondlopen: ‘Ook overdag is het gevaarlijk. Er lopen hier rare mensen rond met enorme messen. Je hebt geluk dat je groot bent, maar je kunt net de verkeerde tegenkomen.’

Vanuit de gedachte dat goed en veilig veldwerk alleen mogelijk was met hulp uit de wijk zelf, probeerde ik via verschillende kanalen en op verschillende manieren contact te leggen met mensen in Atucucho. Zo bezocht ik samen met vrienden die vroeger in de wijk gewoond hadden enkele wijkbewoners die zij nog van vroeger kenden, zocht ik contact met de lokale katholieke kerk en liep ik meerdere malen binnen bij de wijkpolitie.

Ik had de wijk al een aantal keren bezocht, toen ik door de lokale directeur van een in Atucucho actieve non-profitorganisatie werd voorgesteld aan Soledad, een vrouw die al meer dan twintig jaar in Atucucho woonde en actief was in de wijkorganisatie (Atucucho is een georganiseerde wijk met aan het hoofd een wijkpresident). Nadat ik haar geïnterviewd had, nodigde Soledad mij uit om diezelfde avond een wijkvergadering bij te wonen. Een vriendschap was geboren.

Het merendeel van de interviews met de wijkbewoners werd via haar geregeld. Zij stelde mensen uit de wijk aan mij voor, die ik vervolgens interviewde. Om te voorkomen dat mijn respondentgroep te homogeen zou zijn, heb ik dit proces van rekrutering proberen te sturen door aan haar door te geven welke personen ik bij voorkeur wilde spreken. Hierbij kan worden gedacht aan de positie van de persoon binnen de gemeenschap, het gedeelte van Atucucho waar de persoon woont, maar bijvoorbeeld ook aan de huidskleur of etniciteit van de persoon. Daarnaast betrok Soledad mij ook in wijkactiviteiten. Ik bezocht de wijk regelmatig, ging naar een klein kermisje in de wijk, woonde een wijkvergadering bij en liep mee met wijkbewoners in een protestmars, die eindigde voor het Asamblea Nacional, het Ecuadoraans Nationaal Parlement.

Wonen in de wijk was om veiligheidsredenen niet mogelijk. Het bezoeken van de wijk ging veelal op afspraak. Hierbij maakte ik meestal gebruik van een door Soledad geregelde taxi – Atucucho heeft zijn eigen taxicentrale – die mij ophaalde en weer terugbracht naar huis. Ik was dus afhankelijk van anderen en kon daarom minder vaak in de wijk zijn dan ik wilde. Dit maakte het leggen van (nieuwe) contacten moeilijker.

De meeste interviews met wijkbewoners hield ik in het huis van Soledad, waar ik in betrekkelijke rust mijn interviews kon afnemen. Dat hier ook nadelen aan waren verbonden, ondervond ik toen de oud-wijkpresident, een man met een enigszins discutabele reputatie, tijdens een interview kwam binnenlopen. De tot dan toe spraakzame wijkbewoner voelde zich zichtbaar ongemakkelijk bij de aanwezigheid van de oud-wijkpresident, die recht tegenover hem op de bank ging zitten, en beantwoordde mijn vragen alleen nog maar met ‘ja’ en ‘nee’. Einde interview dus. Een soortgelijke interruptie maakte ik mee toen ik de huidige wijkpresident interviewde in een van de twee politieposten in Atucucho. Het gesprek werd abrupt onderbroken door een wijkagent toen de wijkpresident aangaf dat de wijkpolitie niet genoeg deed om de orde en veiligheid te handhaven. Er ontstond een verhit gesprek tussen de wijkpresident en de wijkagent, waarbij er over en weer verwijten werden gemaakt en beide personen de andere partij verantwoordelijk leken te houden voor de onveiligheid in de wijk. De ruzie was kenmerkend voor deze gefragmenteerde en sterk verdeelde wijk, waar niemand zich echt verantwoordelijk leek te voelen voor de veiligheid.

Lynchen als onderwerp van studie

Naast de gevaren van de wijk dwong ook het delicate onderwerp van mijn onderzoek mij tot het nemen van extra maatregelen. Zo heb ik me bij respondenten in de wijk geïntroduceerd als een student sociologie, in plaats van criminologie. Dit omdat de studie criminologie negatieve associaties en/of weerstand onder de respondenten kan oproepen. Uit ervaring weet ik dat – door onbekendheid met de studie – snel en ten onrechte een link met (werken bij of voor) de politie wordt gelegd. De politie geniet een slechte reputatie in Atucucho, staat bekend als corrupt en zou, zo geven bewoners aan, uit angst voor de criminelen in de wijk alleen maar over de hoofdweg patrouilleren. Onwenselijk dus om daarmee geassocieerd te worden.

In Atucucho kan iedere respondent geparticipeerd hebben in een lynchpartij. Vanwege het doorgaans grote aantal daders van een lynchpartij is deze kans groter dan bij veel andere delicten. Hoe de onderzoeker zich identificeert, ligt gevoelig, omdat buitenstaanders geen verschil zien tussen bewoners van wijken als Atucucho en daders van lynchpartijen en hen afschilderen als criminelen of barbaren. Natuurlijk zijn wijkbewoners het hiermee niet eens. Ik wilde de schijn van partijdigheid vermijden en respondenten niet het gevoel geven dat ik ‘een zaak probeerde op te lossen’ of tot een morele veroordeling zou komen. Om die redenen heb ik er ook voor gekozen om het onderwerp ‘lynchpartijen’ niet direct te intro-

duceren als hoofdonderwerp van mijn scriptie, maar dit later in het interview aan bod te laten komen.

Het geweld is privé

‘La violencia es privada’ (het geweld is privé), zei Soledad, waarmee ze doelde op het feit dat de informatie die zou kunnen leiden naar de voor de lynchpartij verantwoordelijke personen, niet gelekt dient te worden (en dus niet besproken kon worden met mij). Om de privacy en veiligheid van mijn respondenten te waarborgen zijn hun namen in mijn scriptie gefingeerd. De angst voor eventuele wraak van de criminelen in de wijk, die vaak aangesloten zijn bij bendes, is hoog. Een van de hoofdverantwoordelijken van een lynchpartij in 2002 in Atucucho besloot zelfs te vluchten uit de wijk om op deze manier problemen met de bende van de omgekomen man te voorkomen. Misschien dat de oud-wijkpresident daarom zijn woorden (en mogelijke betrokkenheid) weer inslikte toen hij mij vertelde over de achterliggende reden van het lynchen van Hólger Morales:

‘Mensen hier willen in vrede leven. Ze willen leven zonder criminaliteit. Hij wilde dat niet. Daarom hebben wij, eehh ... de mensen, de bewoners van El Sector de la Escuela [gedeelte van Atucucho; TP] Hólger Morales verbrand.’

Toch spraken respondenten vrij openlijk over het lynchen en verwante maatregelen. Wijkbewoner Violeta vertelde in detail hoe zij en andere buurtbewoners de huizen van twee families in brand staken, nadat deze herhaaldelijk buurtkinderen in schoolbussen hadden beroofd, waardoor de kinderen niet meer naar school durfden. Het eerste huis werd in brand gestoken met de bedoeling ook de bewoners te doden, maar de bewoners wisten ternauwernood te ontsnappen. Na de brandstichtingen ontvingen Violeta, die het vuur had aangestoken, en een aantal andere buurtbewoners bedreigingen die vermoedelijk afkomstig waren van de twee weggejaagde families. De vrede werd getekend na een aantal gesprekken tussen Violeta en de twee families, die allebei weer terugkeerden naar de buurt.

Ongelijke machtsverhoudingen

Hoewel ik maar beperkt kon participeren in het dagelijkse leven in Atucucho, verwierf ik tijdens mijn aanwezigheid in de wijk belangrijke inzichten. Zo gaf de door mij bijgewoonde wijkvergadering een goede inkijk in de machtsverhoudingen in de wijk. Onder de ongeveer honderd aanwezigen, onder wie de leden van het wijkbestuur en de coördinatoren van de huizenblokken, bevond zich geen enkele zwarte bewoner, terwijl deze groep ongeveer 20 procent van de bevolking uitmaakt (eigen schatting). Mestiezen en *indígenas* (de inheemse bevolking), de dominante groepen in de wijk, wijten deze afwezigheid van de zwarte bevolking aan luiheid en onverschilligheid ten opzichte van de wijk. Zwarte bewoners geven echter aan niet geïnformeerd te worden over deze wijkvergaderingen en ze beweren bewust buiten de besluitvorming te worden gehouden. De ongelijke machts-

verhoudingen en tegenstellingen tussen groepen bewoners in Atucucho en de vooroordelen die ze hebben ten opzichte van elkaar vormen de voedingsbodem voor het lynchen. De onveiligheid in de wijk wordt toegeschreven aan de zwarte bewoners en aan andere nieuwkomers. Hiermee geeft de dominante gemeenschap in Atucucho het 'kwaad' een gezicht en worden de risico's van het harde bestaan in de Latijns-Amerikaanse sloppenwijk beheersbaar gemaakt. Hoewel de sociale cohesie ook binnen de dominante groep(en) laag is, komen slechts de zwarte bevolking en de andere nieuwkomers in aanmerking om gelyncht te worden. Lynchpartijen of hieraan verwante maatregelen binnen de dominante gemeenschap zijn zeldzaam.

Barbaren?

Tijdens mijn verblijf in Quito woonde ik in een klein ommuurd wooncomplex in een andere marginale wijk van Quito, La Primavera-Las Casas. Om in Atucucho te komen pakte ik de bus of maakte ik gebruik van de eigen taxicentrale van Atucucho. Opvallend genoeg waren het de jongens in mijn eigen buurt die me tweemaal, terwijl ik op de taxi stond te wachten om naar Atucucho te gaan, (tevergeefs) probeerden te beroven. Het waren de enige momenten tijdens mijn periode in Quito dat mijn veiligheid werd bedreigd. Vanwege mijn gatekeeper Soledad kon ik op een veilige manier onderzoek doen in Atucucho. De door de Ecuadoraanse samenleving hevig gestigmatiseerde en gecriminaliseerde 'barbaren' in de wijk bleken normale mensen in extreme omstandigheden.

Literatuur

- Coy, M. & Pöhler, M. (2002). Gated communities in Latin American megacities: case studies in Brazil and Argentina. *Environment & Planning B: Planning & Design*, 3, 355-371.
- Peeters, T. (2012). *Lynchen en sociale fragmentatie in Quito (Ecuador): 'Aqui se quema'*. Oisterwijk: Wolf Legal Publishers.